

BAYBURT SANCAĞI (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)

Mehmet İNBAŞI*

Özet: Anadolu'da Türkler tarafından fethedilen ilk yerleşim birimlerinden olan Bayburt, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Önce Beylerbeylik merkezi yapılan Bayburt, daha sonra 1535'te kurulan Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. İdari yönden Erzurum'a bağlılığını sürdüren Bayburt, XVII. yüzyılda da önemli bir merkez olma özelliğini devam ettirmiştir. Bu incelemede Bayburt Sancağı'nın sosyal ve ekonomik durumu Avarız Defteri'nde verilen bilgilere göre ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, Avarız, Doğu Anadolu, Erzurum

Ortaçağ Ermeni kaynaklarında Payberd, Bizans kaynaklarında Payber, Bayberd, Marco Polo Seyahatnamesi'nde Baiburt, Arap kaynaklarında Bâbirt, Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Mesud adına basılan sikkelerde Baypirt, Akkoyunlu tarihlerinden bahseden eserlerde Papirt şeklinde geçmektedir. Kelimenin son hecesi **bedrin yüksek kale** anlamına geldiği bilinmekle beraber ilk hecesine bir mana verilememiştir. Bir süre Roma hâkimiyetine giren şehir, 395'te İmparatorluğun ikiye ayrılması üzerine Doğu Roma toprakları içerisinde kalmıştır. İmparator Justinianus tarafından kalesi esaslı bir şekilde tamir ve tahkim edilen şehir, Arap fetihleri sırasında Bagrat sülalesinin hâkimiyeti altına girmiştir.¹

Bayburd, Türklerin Anadolu'da ilk fethettikleri şehirlerden birisidir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 1054 yılı seferinde, göçebe Oğuzlardan bir grup da Bayburd havalisini ele geçirmişti.² Bayburd şehri ise, 1071 Malazgirt zaferini müteakip fethedilip Türklerin yurdu olmuştu. Birinci Haçlı seferi sırasında, Trabzon dukası Theodore Gabras da Bayburd'u işgal etmişti. İlk Haçlı seferini takiben Kılıç Arslan, Bizanslılara karşı müdafaaya geçerken Danişmendli hükümdarı Gümüş-Tekin Ahmed Gazi de oğlu İsmail'i, işgal edilen Bayburd'u kurtarmak için göndermişti. İsmail 1098'de Gabras'ı bozguna uğratmış ve böylece Bayburd, kısa süren Bizans işgalinden sonra tekrar Türklerin eline geçmişti. Bayburd şehri, 1202'ye kadar bazen Saltukluların bazen de Danişmendlilerin hâkimiyeti altında kalmıştı.³

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih ABD

¹ İsmet Miroğlu, "Bayburt", *DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)* V, İstanbul 1992, s. 226; Ernest Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (çev. Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s. 25; Osman Turan, "Bayburt", *İA. II*, s. 365-366.

² Enver Konukçu, "Selçukluların Doğu Anadolu'daki Yerleşim Politikaları", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi I-II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1993, s.145-146; Marie Félicité Brosset, *Gürcistan Tarihi*, (neşr. Erdoğan Merçil), Ankara 2003, s.287.

³ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2001, s.57; Honigman, *Bizans Devleti*, s.179; Miroğlu, "Bayburt", s.226.

Bayburd'un asıl gelişmesi Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrul Şah ile oğlu Rükneddin Cihan Şah (1200–1230) zamanında olmuştur. Tuğrul Şah, Trabzon Rum İmparatorundan gelebilecek tehlikelere karşı kaleyi yeniden inşa ettirmişti.⁴ Alâeddin Keykubâd, Celâleddin Hârezmşâh'ı mağlup edip ve 1230 yılında da Erzurum Beyliği'ne son verince Bayburd, Erzurum ile birlikte kesin olarak Selçuklu idaresine girmişti.⁵ 1243 Köseadağ Savaşını müteakip başlayan Moğol istilasında da Bayburd, Anadolu Selçuklularına bağlı kalmıştı.⁶

Selçuklular zamanında, Tebriz'in İlhanlıların başşehri olması ve İslam dünyasının en büyük merkezlerinden biri haline gelmesi, Trabzon-Tebriz yolunun canlanmasına ve bu yol üzerinde bulunan Bayburd'un daha fazla gelişmesine imkân vermişti.⁷ Selçuklular ile başlayan bu gelişme, İlhanlılar döneminde de devam etmişti.⁸ İlhanlıların son hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 1335'te ölümünden sonra Bayburd, Erzurum, Erzincan ve Gümüşhane ile beraber, Celâyirlilere geçmişti. Bölgede bir müddet Ertene/Eratna oğulları hâkim olmuş, sonra da Erzincan hâkimi Mutahharten'in eline geçmişti.⁹

Kadı Burhaneddin Ahmed, 1395'te Erzincan Emiri Mutahharten ile savaşmak için Erzincan'a doğru yola çıktığında, Akkoyunlu Beylerinden Kutlu Beyoğlu Ahmed, Kadı'ya yardım etmişti. Kadı Burhaneddin bölgeyi zapt etmiş ve Bayburd'a kadar olan yerleri yardımına karşılık Ahmed Bey'e ikta olarak vermişti. Bir süre Akkoyunlu ve Karakoyunlu mücadelesine sahne olan Bayburd, bundan sonra Osmanlı egemenliğine girmişti.¹⁰

Bayburd ve yöresi uzun süre Akkoyunlu hâkimiyeti altında kaldıktan sonra 1501'de Safevî Devleti'nin idaresine geçmişti. Çaldıran Seferi sırasında Sultan Selim (1512–1520) Bayburd üzerine kuvvet göndermişti. Osmanlı ordularına kumanda eden Yanya Sancakbeyi Mustafa Bey ile Trabzon sancakbeyi Bıyıklı Mehmed Bey, Şah İsmail'in emirlerinden Kara Maksudî Sultanî tarafından müdafaa edilen şehri, Ekim 1514'te fethederek Osmanlı idaresi altına almışlardı. Fetihden sonra sancak haline getirilen Bayburt, Erzincan ile idari yönden birleştirilip Trabzon sancakbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın idaresine verilerek Erzincan ve Bayburd Beylerbeyliği adı ile yeni bir eyalet kurulmuş ve buraya daha sonra Karahisar-ı Şarkî, Trabzon ve Canik sancakları da ilave edilmişti.¹¹

⁴ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.43.

⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s.374.

⁶ Miroğlu, "Bayburt", s.226.

⁷ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s.58.

⁸ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s.71.

⁹ Besim Darkot- Osman Turan, "Bayburt", *İ.A.(İslam Ansiklopedisi)* II, s.366; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Eretna", *İ.A.* IV, İstanbul 1977, s.309; Kemal Göde, *Eretnalılar (1327–1381)*, Ankara 1994, s.69, 164-165.

¹⁰ Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344–1398)*, Ankara 1970, s. 154; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 40, (Şubat 1986), s. 4.

¹¹ İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 15–16; İsmet Miroğlu, *Kemah ve Erzincan Kazası (1520–15466)*, Ankara 1990, s. 7–8; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535–1566)*, Ankara 1998, s. 40-41.

Osmanlı idaresinde Bayburd, doğu sınırına yakın bir şehir olarak stratejik önemini devam ettirdi. Kanunî'nin İran seferleri sırasında önemi daha da artan Bayburd kalesi, 1541 yılında esaslı bir tamir geçirdi. Erzurum Beylerbeyliği'nin kurulmasından sonra önce sancak müteakiben de kaza statüsünde bu vilayete bağlandı.

İdarî Yapı: Çaldıran seferi sonrasında Ekim 1514'te fethedilip sancak statüsü verilen Bayburd, Erzincan ile birleştirilerek bir eyalet haline getirilmiş, ancak bu eyalet uzun ömürlü olmamıştı. Bayburd Sancağı, Erzurum Beylerbeyliği kurulana kadar önce Diyarbekir'e, arkasından da Rum Beylerbeyliği'ne bağlanmıştı.¹² Kanunî'nin Irakeyn Seferi (1533–35) sırasında Kemah ve Bayburd sancakları birleştirilerek Dulkadıroğulları'ndan Alaüddevle Bozkurt Bey'in torunu ve Şahruh'un oğlu Mehmed Han'a verilmişti. Sefer dönüşü Erzurum Beylerbeyliği'nin kurulması üzerine Bayburd ve Kemah sancakları da Paşa Sancağı haline gelmişti. Erzurum başlangıçta *hali ve harab* olduğundan 1548 yılına kadar beylerbeyleri Bayburd'da ikamet etmekteydiler. Hatta Aydın, Amasya Antlaşması'ndan (1555) sonra da Celal-zade'nin verdiği listeyi esas alarak Erzurum Beylerbeyliği'nin paşa sancakları olarak Erzurum, Bayburd, Kelkid ve Kemah'ı göstermektedir.¹³ 1568–1585 yılları arasında ihtiva eden idari taksimat defterinde Erzurum Beylerbeyliği'nin 31 sancaktan ibaret olduğu belirtilmektedir ki bunlar içerisinde Bayburd yoktur. Dolayısıyla 1568'den kısa bir süre önce Bayburd'un sancak statüsünü kaybedip Erzurum sancağının bir kazası haline getirildiğini söylemek mümkündür.

Erzurum'un idarî yapısı hakkında bilgi veren 1609 tarihli Ayn Ali Efendi Risalesi'nde *Eyâlet-i Erzurum on sancaktır* şeklinde kaydedilmiş olmasına rağmen 12 sancağın ismi¹⁴ zikredilmiştir ki, bu sancaklar arasında Bayburd yoktur.

1631 tarihli tevcihat defterine göre; Erzurum Eyaleti'nin 13 sancağı olup, bunlar arasında Bayburd da sancak olarak gösterilmiş ve *Liva-i Bayburd der tasarruf mir-mirân hassıdır* şeklinde kaydedilmiştir.¹⁵ 1632–1641 tarihli tevcihat defterinde Bayburd, *Livâ-i Bayburd mir-mirân hassı* şeklinde, yine sancak olarak gösterilmiştir.¹⁶

1636 tarihli olup Bayburd, Erzincan ve Tercan'ı ihtiva eden avarız icmal defterinde Bayburd, bu defa kaza olarak kaydedilmiştir.¹⁷ 1631 ve 1632 tarihli defterlerde sancak olarak kaydedilmelerine rağmen 1636 tarihli avarız defterinde kaza olarak belirtilmesi, avarız tahriri sisteminden kaynaklanmaktadır. Avarız

¹² BOA. TD. 387, v. 436–439. Geniş bilgi için bkz. Miroğlu, *Bayburt Sancağı*, s. 23–28.

¹³ Aydın, *Erzurum*, s. 73 not 183.

¹⁴ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Al-i Osman der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s.23–24, 52–53.

¹⁵ Şerafettin Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimat (H. 1041 / M. 1631–32 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri)”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılığ*, Erzurum 1963, s. 221.

¹⁶ İ. M. Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 193.

¹⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Divan-ı Hümayun Mevkufat Kalemî (D. MKF.) 27448*, s. 5–10.

vergilerini devlet adına tahsil eden ve bu konuda devlete karşı sorumlu olan kişi kadıdır. Dolayısıyla da avarız tahrirleri kaza birimi esas alınmak suretiyle hazırlanmışlardır.

13 Ramazan 1051 / 16 Aralık 1641 tarihli Ruûs defteri kaydına göre Erzurum Eyaleti, Karahisar-ı Şarki, Pasin, Hınıs, Malazgird, Tortum, Micingerd, Kızucan, Sağman, İspir, Bayburd, Kiğı, Kal'a-i Bayezid, Mamervan, Tekman, Koy sancaklarından ibaret idi.¹⁸ Bu dönemde Bayburd Sancağı, Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'nın hassı olarak kaydedilmişti.

1642 tarihli Erzurum Eyaleti mufassal avarız defterinde, *Defter-i hanehâ-i eyâlet-i Erzurum* başlığı altında Erzurum Eyaleti'ne bağlı yerler, normalde sancak olmalarına rağmen avarız tahriri esas olduğundan yine kaza adı altında kaydedilmiştir ki bunlar; Erzurum, Erzincan, Bayburd, Şıryan, Hınıs, İspir, Kelkid, Kemah, Kızucan, Kiğı, Koğanis, Pasin, Tercan ve Tortum kazalarıdır.¹⁹

XVII. yüzyılda bölge ile ilgili en geniş bilgi, 1645 yılında buraya gelen Evliya Çelebi tarafından verilmektedir²⁰. Seyahatnâme'de; *Sancakları; Karahisâr-ı Şarkî, Kiğı, Pasin, İspir, Hınıs, Malazgird, Tekman, Kız-ucan, Tortum, Micinkerd, Mamervan, Erzurum sancaklarından ibarettir. Erzurum Paşa sancağıdır*" şeklinde bilgiler bulunmaktadır²¹.

1060 / 1650 tarihli mevkufat defterinde Bayburd yine Erzurum Eyaletine bağlı kaza olarak gösterilmiştir.²² İdari yönden kaza olarak statüsünde olan Bayburd, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde "...Erzurum vezirinin hassı hümâyundan ifrazı olunan subaşılığdır" şeklinde kaydedilmiştir.

Başlangıçta Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak, daha sonra Paşa sancağının bir kazası olarak kaydedilen Bayburd'un idari statüsünü tespit etmek zordur. Çünkü XVII. yüzyıl içerisinde sancak olarak kaydedilmesine rağmen 1631 tarihli tevcihat ve 1641 tarihli ruûs defterlerinde Erzurum Beylerbeyinin hassı olarak gösterilmiştir. Seyahatname'de bu sebeple beylerbeyi hassı olup onun tarafından tayin edilen subaşının idaresinde olduğu belirtilmiştir.

1636 ve 1642 tarihli avarız ile 1650 tarihli mevkufat defterlerinde de kaza olarak kaydedilmiştir. Bunun sebebi de avarızın kaza esası üzerine düzenlenmesinden ileri gelmektedir. Bunun içindir ki Bayburd, tevcihat defterlerinde sancak, avarız defterlerinde ise kaza olarak gösterilmiştir. Kanaatimize göre, Erzurum Beylerbeyi'nin hassı olan dolayısıyla da onun adamı tarafından idare edilen Bayburd, idari olarak sancak statüsünde olmasına rağmen, ayrı olarak telakki edilmemiş ve Paşa sancağı içerisinde belirtilmiştir. Esasında buraya merkez tarafından bir sancakbeyinin tayin edilmemesi ve beylerbeyinin bir adamı vasıtasıyla onun adına idare edilmesi sebebiyle tam olarak klasik sancak statüsünde olmadığını söylemek daha doğru olur.

Bayburd sancağının kuruluşundan itibaren idari statüsü şu şekildedir:

¹⁸ BOA. Kamil Kepeci tasnifi (KKT.) Ruûs 266, s. 88-93.

¹⁹ BOA. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.) 5152, s. 1-1176.

²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname II*, İstanbul 1314, s. 205-219

²¹ *Seyahatname II*, s. 205-206

²² BOA. D. MKF. 27483, s. 2.

Tablo I: XVII. yüzyıl ortalarına kadar Erzurum Beylerbeyliğine bağlı sancaklar

1535	Ayn Ali	1631–32	1641 Ruûs	1642 Avarız	Evliya Çelebi
Bayburd	Erzurum	Erzurum	Erzurum	Bayburd	Erzurum
Erzincan*	Hınıs	Tortum	Tortum	Erzincan	Hınıs
Erzurum*	İspir	Pasin	Pasin	Erzurum	İspir
Kelkit*	Karahisar-1 Şarkî	Karahisar-1 Şarki	Malazgird	Hınıs	Karahisar-1 Şarkî
Kemah*	Kız-ucan	Micingerd	Karahisar-1 Şarki	İspir	Kız-ucan
Kız-ucan	Kiğî	Hınıs	Micingerd	Kelkid	Kiğî
Kiğî	Malazgird	Kızucan	Hınıs	Kemah	Malazgird
Pasin	Mamervan	Bayburd	Kızucan	Kız-ucan	Mamervan
Trabzon	Micingerd / Pasin-i Süflâ	İspir	Bayburd	Kiğî	Micinkerd
İspir	Pasin-i Ulyâ	Kiğî	İspir	Koğanis	Pasin
-	Tekman	Mamervan	Kiğî	Pasin	Tekman
-	Tortum	Malazgird	Tekman	Şıryan	Tortum
-	-	Koy	Mamervan	Tercan	-
-	-	-	Koy	Tortum	-
			Kal'a-i Bayezid		
			Sağman		
Toplam 7	12	13	16	14	12

* Bu sancaklar Aydın tarafından Paşa Sancağı olarak tek bir sancak şeklinde gösterilmiştir.

Erzurum Beylerbeyliği ile ilgili önemli bir eseri bulunan Aydın, Kemah, Kelkit, Erzincan ve Bayburd'u Paşa Sancağı şeklinde bir sancak olarak değerlendirip, 1535'te Erzurum Beylerbeyliği'nin 7 sancağı olduğunu belirtmiştir.²³

1682–1702 yıllarına ait tevcihat kayıtlarında Bayburd yine sancak olarak kaydedilmiştir.²⁴ Keza aynı durum 1717–1730 yıllarına ait tevcihatta da görülmektedir.²⁵ XVIII. yüzyılda Bayburd, sancak statüsünü devam ettirmiştir.²⁶

²³ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s.61–62; İnalçık, 1535 tarihinde Erzurum Eyaleti'nin Erzurum, Hınıs, İspir, Kızucan, Kiğî, Malazgird, Mecinkerd, Namervan, Şebinkarahisar, Tekman, Tortum ve Yukarı Pasin olmak üzere 12 sancağının olduğunu belirtmektedir. Halil İnalçık, "Erzurum", *İA. IV*, s.353

²⁴ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihi*, Elazığ 1997, s. 64.

²⁵ Fehameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717–1730)*, Ankara 1997, s. 21.

²⁶ Bayburt'un XIX yüzyıldaki durumu ile ilgili olarak önemli bir doktora çalışması Yunus Özger tarafından yapılmakta olup tamamlanmak üzeredir.

1642 Tarihli Avâriz Defteri: Bayburd sancağı ile ilgili olarak Erzurum Eyaleti'ni ihtiva eden 1636 ve 1642 tarihli avâriz defterlerinden²⁷ elde edilen bilgiler bu çalışmada değerlendirilmiştir.

İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mevkufat Defterleri katalogunda 27448 numarada kayıtlı ve 1045 / 1636 tarihini taşıyan defter²⁸, Bayburd, Erzincan ve Tercan kazalarını ihtiva etmekte olup icmal avâriz defteridir. Bu defterde mahalle ve köylerin gerçek hane sayıları da verilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mâliyeden Müdevver Defterler katalogunda 5152 numarada kayıtlı Erzurum Eyaleti ile ilgili bir avâriz defteri daha bulunmaktadır. Defterin giriş kısmında icmal başlığı altında Erzurum'a bağlı merkez ile birlikte 14 kazânın ismi zikredilmiştir. Daha sonra "*Bi-avni'llahi teâla, Defter-i hânehâ-i eyâlet-i Erzurum ki be-mübâşeret-i hakîr hâlâ müceddeden tahrir kerden fermûde ber müceb-i fermân-ı âli tahrir şûd el-vâki fî evâil-i şehri Cemâziye'l-ülâ sene isnâ ve hamsîn ve elf*" ibaresi kaydedilmiştir²⁹. Bu kayıttan Erzurum Eyaleti'nin zamanın padişahı Sultan İbrahim'in emriyle Evail-i Cemâziyel-evvel 1052 / 28 Temmuz- 6 Ağustos 1642 tarihinde yeniden tahrir edildiği anlaşılmaktadır. Bu defter Erzurum Eyâleti'nin cizye ve avâriz muharriri Cafer Efendi adlı bir kimse tarafından hazırlanmıştır³⁰. Mufassal olup, bölge ile ilgili önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

²⁷ Avâriz ile ilgili olarak bkz. Ö.Lütfi Barkan, "Avâriz", *İA. II*, İstanbul 1993, s.13-19; Halil Sahillioğlu, "Avâriz", *DİA. IV*, İstanbul 1991, s.108-109; M. Canard, "Awarid", *EF² I*, p. 760-762. Avâriz haneleri, gerçek hane olmayıp itibarî bir vergi hanesidir. Dolayısıyla avâriz defterlerinde kaydedilen hanelerden hareketle şehrin o döneme ait nüfusu hakkında bir tahminde bulunmak hatalı olur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avâriz Defteri", *OTAM 8*, Ankara 1997, s.249-253; Rifat Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X.Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler, IV*, Ankara 1993, s.1581-1584; Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avâriz Defteri", *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler Araştırmalar*, Isparta 1999, s.119-122; Bruce Mc-Gowan, "Osmanlı-Avâriz-Nüzül Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara 1981, s.1327-1331; Feridun M. Emecen, "Kayacık Kazâsının Avâriz Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, İstanbul 1982, s.159-163; Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avâriz Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara 1999, s. 735-743; Süleyman Demirci, "Collection of Avâriz and Nüzül Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620-1700", *Belleten* c. LXIX, sayı 256, Aralık 2005, s. 897-912; M. Hanefî Bostan, "XVII. Yüzyıl Avâriz ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 9-13 Eylül 2002) Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt I. Kısım*, Ankara 2005, s. 413-429.

²⁸ *BOA. D. MKF. 27448*, s. 5-16.

²⁹ *BOA. MAD. 5152*, s.2

³⁰ Cafer Efendi adına Erzurum'da inşa edilmiş ve Caferiye Camii adını taşıyan bir camii ve buraya vakfedilmiş çok sayıda vakıfları vardı. Cafer Efendi'nin aynı tarihlerde Karahisar-ı Şarkî Livâsı'nı da tahrir ettiği, 1053'te ise Erzurum Eyâleti'ndeki cizye gelirlerinin kaydedildiği başka bir defter daha hazırladığı görülmektedir. *BOA. MAD. 299*; *BOA. MAD. 7521*; *BOA. MAD. 2929*.

Bu çalışmada, 1642 tarihli avâriz defterinde verilen bilgiler değerlendirilerek şehrin durumu ortaya konulmuştur. Avâriz hanelerini tespit etmekte kullanılan kesin bir rakam yoktur. Burada şehir ve kırsal alandaki avâriz hanelerinden ziyade, şehrin iktisadî ve sosyal durumu ile mahalleleri ve askerî zümreleri hakkında bilgi verilmiş, avâriz hesaplarına girilmemiştir.

Şunu ifade etmek gerekir ki, Bayburd ile ilgili bu avâriz defterinde, tahrir çağı olarak isimlendirilen XVI. yüzyıldaki tahrir defterleri kadar detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bir avâriz defteri olmasına rağmen ihtiva ettiği kazâlardaki mahalleler, reaya, tımar ve zeamet tasarruf edenler, vakıflar, hatip, imam, müezzin ve müderrisler, fakir ve işsizler, sipahi ve cebeci gibi askeri birlikler ile vergiye dâhil ve muaf olan haneler hakkında önemli bilgiler verilmiştir.

Bayburt Şehri: Osmanlı hâkimiyeti altında bir sancak merkezi olan Bayburd, İran'a ulaşan yolun üzerinde bulunması ve stratejik mevki dolayısıyla önemli bir yerleşim merkezi idi. Bayburd şehrinde XVI. yüzyılda on adet³¹, XVII. yüzyılda ise 6 adet *mahalle* adı altında yerleşim birimi ile 12 adet de *cemaat* adı altında kaydedilmiş bağlı birim bulunmaktaydı.³² Bu mahallelerden birçoğu *cemaat* adı altında bir mescidin mensupları olarak gösterilmekte olup mevcut mahallelere bağlı olarak kaydedilmişlerdir. Cemaat-i Mahalle-i Mescidi Veysel Efendi, Cemaat-i Mescidi Hoca Ali tabi mahalle-i mezbur, Cemaat-i Mescidi Veli Şaban tabi mahalle-i mezbur, Cemaat-i Mescid-i Kadı-zâde, Cemaat-i Mescid-i El-hac Kaya vb. Bunlarla birlikte şehirde 18 mahalle bulunmaktaydı. Bu mahallelerden 14'ünde sadece Müslüman nüfus, 3'ünde Müslim ve gayr-i Müslim nüfus, 1'inde de yalnızca gayr-i Müslim nüfus ikamet etmekteydi.

Zahid Efendi Mahallesi³³; Şehrin en büyük mahallelerinden birisi olup askeri ve ilmiye sınıfına mensup çok sayıda insan ikamet etmekteydi. Mahallede 21 askeri, 12 imam ve hatip, 56 Müslüman reaya olmak üzere toplam 89 hane bulunmaktaydı. Mahallede Zahid Efendi camiinin şeyhi, imamı, müezzini, hatibi, hafızı gibi görevlilerin yanında Veyis Efendi Camiinin müderris, imam, müezzin gibi görevlilerinin de burada oturduğu anlaşılmaktadır.

Cemaat-i Mescid-i Veyis / Veysel Efendi³⁴; 1636 ve 1642 tarihli defterlerde *Cemaat-i Mahalle-i Veyis Efendi* olarak kaydedilmiş olup 18 hane Müslüman reaya ikamet etmekteydi. Mahallede eskici, terzi ve tüccar gibi meslek mensupları vardı.

Cemaati Mescid-i Hoca Ali³⁵; Veysel Efendi Mahallesi'ne tabi olarak kaydedilmekte olup 1636 tarihli defterde 9 askeri ve 17 reaya olmak üzere toplam 26 hanesi vardı. 1642'de Bayburd muhızırbaşısı Sefer v. Mehmed, kale muhafızı 2 kişi, cebeci, erbab-ı tımar gibi askeri görevlilerin yanında Osman Efendi adlı bir müderris ile Hoca Ali Mescidi imam ve müezzini de ikamet etmekteydi. Fakir olan bir kimse de *fakirü'l-hâl* olarak kaydedilmişti.

³¹ Miroğlu, "Bayburt", s. 227

³² D. MKF. 27448, s. 5-8; MAD. 5152, s. 178-200.

³³ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 178-180.

³⁴ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 180.

³⁵ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 180-181.

Cemaat-i Mescid-i Veli Şaban Efendi³⁶; 1636 tarihli defterde Veli Şaban Efendi, 1642 tarihli defterde ise Veli Şaban olarak kaydedilen mahallede 1636'da 2 askeri, 9 reaya olmak üzere toplam 11 hane, 1642'de ise 3 askeri görevli ile 1 mahalle imamı ikamet etmekteydi.

Cami Kebir Mahallesi³⁷; XVI. yüzyılda Cami' Mahallesi olarak kaydedilmiş olup şehrin en büyük mahallelerinden birisi idi. 1636'da 13 hane askeri ve 25 reayanın ikamet ettiği mahallede toplam 38 hane Müslüman nüfus vardı. 1642 tarihli defterde askeri sınıf yanında *hanehâ-i ehl-i vezâyif ve imam ve müderris* başlığı altında Molla Ahmed, Molla Mehmed ve Molla Hasan adlı üç müderris ile Fethi Dede adlı bir Kadirî şeyhi, imam ve müezzin gibi dini görevlilerin isimleri zikredilmiştir. 5 askeri, 9 ilmiye sınıfı mensubu yanında 25 hane de mahalle sakini olmak üzere toplam 39 hane nüfus vardı.

Cemaat-i Mescidi Kadı-zâde³⁸; Şehrin önemli mahallelerinden birisi olup mahallede, 1636'da 10 askerî ve 11 reaya olmak üzere toplam 21 hane, 1642'de yine 21 hane ikamet etmekte olup askeri sınıf yanında tekke-nişin bir kimse vardı.

Cemaat-i Mescid-i El-Hac Kaya³⁹; Bayburd şehrinin küçük mahallelerinden birisi olup 16 Müslüman hane ikamet ediyordu.

Cemaat-i Mescid-i Osman Efendi⁴⁰; 1636 tarihli defter göre 11 h, 1642 tarihli defter göre de 12 Müslüman hane nüfus vardı.

Cemaat-i Mescid-i Uzun Kadı⁴¹; 1636 ve 1642'de 15 hane askerî ve ilmiye mensubu, 17 hane de reaya olmak üzere toplam 32 hane nüfus kayıtlı idi.

Cemaat-i Mescid-i Ferecullah⁴²; Mehmed Ağa, Ahmed Ağa ve Mehmed adlı kimselerin isimleri yanına defterde el-cündî şeklinde bir ibare kaydedilmiştir. Mahalledeki hane sayısı 12'dir.

Şingah Mahallesi⁴³; XVI. ve XVII. yüzyıllarda gayr-i Müslimlerin Müslüman nüfus ile birlikte yaşadıkları bir mahalle idi. 1636 ve 1642'de mahallede 11 hane askeri, 50 hane reaya olmak üzere toplam 61 Müslüman hane ile 119 gayr-i Müslim hane ikamet etmekteydi. Hıristiyan nüfus içerisinde Köse Baron, Şoşol, Ovanis, Sergis vb. isimler vardır. Gayr-i Müslimler içerisinde avarız muafiyeti olan kimseler de vardı. Bunlardan Çilingir Melkuh isimli zımme için *mezbur emr-i şerif ile Bayburd kal'asında cebehane hizmetine ta'yin olmağla avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf olmak kayd olundu* ve Şahrem v. Vadink için de *Mezkur kal'a-i mezburede berat ile seng-i traşlık hizmetine tayin olmağla hizmet-i mezburede mukim ve her vecihle hizmet eylemesi lazım ve mühim olmağın ba'de'l-yevm dahi hizmeti oldukça avarız-ı divaniyeden muaf olmak kayd olundu* şeklinde bilgiler verilmiştir. Dolayısıyla Hıristiyan teb'a içerisinde yaptıkları hizmetten dolayı muaf olan zümrelerin olduğu anlaşılmaktadır. Askeri zümre içerisinde

³⁶ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 181-182.

³⁷ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 182-183.

³⁸ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 183-184.

³⁹ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 184.

⁴⁰ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 184-185.

⁴¹ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 185-186.

⁴² D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 186.

⁴³ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 186-188, 195-198.

Baburd kalesi dizdarı Ali ile kale azabları ağası Mirza v. Mehmed Ağa da burada ikamet etmekteydi.

Cemaat-i Mescid-i Sofu Pervane⁴⁴; Müslüman nüfusun meskûn olduğu mahallede 24 hane vardı. Mahallede bir kale muhafızı bir de derviş vardı.

Cemaat-i Mescid-i Haşiye⁴⁵; Mahallede 5 hane askeri, 12 hane de reaya olmak üzere toplam 17 hane nüfus vardı. 1642 tarihli defterde *Hasan Paşa Sarayı* adı altında muhtevası hakkında bilgi verilmeyen bir yer vardı.

Cemaat-i Mescid-i Taş Mahalle⁴⁶; XVI. yüzyılda Müslim ve gayr-i Müslim nüfusun birlikte yaşadığı bir mahalle olup hane sayısı bakımından önemli bir nüfusa sahipti. XVII. yüzyılda ise 3 askeri hane ve 12 reayanın yaşadığı ve Müslüman nüfusun yanında 54 hane de gayr-i Müslimin meskûn olduğu bir mahalle olarak kaydedilmiştir. Gayr-i Müslim nüfus içerisinde Karagöz, Sergis, Ovanis, Abraham, Kirkor, Keşiş, Manuk, Ağba, Şah Baron gibi isimler yaygın olarak kullanılmıştır. Mahalle sakinlerinden Emir Mahmud v. Demir Ali isimli kimse köprücü olarak tayin edilmişti.

Akkünbed Mahallesi⁴⁷; Mahallede 18 hane askeri ve 32 Müslüman hane olmak üzere toplam 50 hane nüfus vardı. Mahallede sakin olan El-hac Mehmed Efendi için *an mütekaid-i silahdaran hanesi kadimden avarız viregelmeğin yine haneye dâhil olmuştur* şeklinde kayıt vardır. Yine aynı şekilde El-hac Hayrullah için *avarız-ı kabul ider hanedir. Mülkü yokdur* şeklinde başka bir kayıt daha vardır. Fakir ve ihtiyarların muaf olmasına rağmen Ali v. Hızır isimli kimse *sipah-zade hane fakir reaya olmakla yine dâhil olmuştur* şeklinde kaydedilerek avarız hanesi hesabı içerisinde olduğu belirtilmiştir.

Cemaat-i Mescid-i Şeyh Hayran Efendi⁴⁸; Günümüzde de aynı isimle anılan mahalle, XVI. yüzyılda Müslüman nüfusla meskûndü. XVII. yüzyılda 5 askeri, 26 hane de reaya olmak üzere toplam 31 hane vardı. Mahallede Molla Mehmed ve Molla Osman isimli iki müderris ile ilmiye ricali iki kişi, Şeyh Mecid adlı bir şeyh ve Seyyid İsa v. Seyyid Yahya isimli seyyid unvanlı iki kişi ikamet etmekteydi.

Kal'a Ardı Mahallesi⁴⁹; Mahallede ikisi askeri hane olmak üzere toplam 5 Müslüman hane ve 1 gayr-i Müslim hane ikamet etmekteydi.

Ciğersin Mahallesi⁵⁰; Bayburd şehrinde tamamen gayr-i Müslimlerin ikamet ettiği bir mahalle olup sakinleri arasında Arslan ve Tekül isminde iki kişinin yanında Sergis, Şahbaron, Karagöz, Yadigar, Ovanis, Kirkor, Bekroniç, Urum Keşiş, Manuk, Kesar Keşiş, Ovanis, Maşad vb. isimler de vardır. Mahallede ikamet eden zımmî nüfus sayısı 73 hane idi.

Görüldüğü üzere şehirde bulunan 6 mahalle ve 12 cemaatin oluşturduğu nüfusun büyük bir kısmı Müslüman idi. Defterde, şehirde yaşayan Müslüman ve

⁴⁴ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 188.

⁴⁵ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 188–189.

⁴⁶ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 189, 194–195.

⁴⁷ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 190–191.

⁴⁸ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 191–192.

⁴⁹ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 192.

⁵⁰ D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 193–194.

askeri sınıfın muafiyeti ile ilgili olarak ayrıntılı bir kayıt vardır.⁵¹ Buna göre; *Kasaba-i Bayburtda sakin olan sipah ve yeniçeri ve zuama ve erbab-ı timar ve cebeci ve topçu ve mustahfizan ve azeban ve sayir askeri ve bil-cümle sükkân-ı Müsülmanan taifesinin kasaba-i mezburede hane-i avarız kabul ider emlak ve resimleri olmadığından gayri kasaba-i mezburun vasatından carî olan nehr-i Çoruk üzere vaki' cisri kendü mallarıyla ta'mir ve termim etmeği taahhüd idüb hizmetleri mukabelesinde kadimden avarız-ı divaniyeden ve tekalif-i örfiyeden muaf olub ve eda-i hizmet itdüklerin muafiyetleri ibka olunmak ferman buyurulmağla eda-i hizmet eyledikleri müşahir olduğundan maada Veyis Efendi kuddise's-sirruhunun camii kurbünde olan çeşmenin ihyası ve ba'de'l-yevm cisri ve çeşme-i mezburu imaret etmesi ve eda-i hizmet itmezler ise canibi miriden avarızların alınmasını taahhüd etmekle muafiyetleri ber-muceb-i ferman-ı âli ibka olundu.* Şeklinde yer alan kayıt, şehirdeki askeri zümre ile birlikte Müslüman reayanın, belli bir mükellefiyet karşılığında avarızdan muaf olduklarını göstermektedir.

Defterde belirtilen kayda göre; Bayburd şehrinde ikamet eden bütün askeri tebaa ile meskûn olan Müslüman halkın avarız verebilecek derecede mal ve mülkleri olmadığından bunlara avarız vergisi tahakkuk ettirilmediği kaydedilmiştir. Ayrıca şehrin ortasından geçen Çoruh Nehri'nin üzerinde bulunan köprüyü masrafları kendi mallarından karşılanmak üzere tamir işini üstlendiklerini vaat ettiklerinden ve o zamana kadar taahhütlerini yerine getirdiklerinden, bundan sonra da hizmetlerini sürdürecekleri anlaşıldığından avarız vergisinden muaf olmalarına, şayet hizmetlerini yerine getirmezler ise vergilerinin alınmasının karar verildiği belirtilmiştir. Çoruh Nehri üzerindeki köprüden başka Veysel Efendi Camiinin yanında bulunan çeşmenin de aynı şekilde tamiri işi ile mükellef oldukları da belirtilmiştir. Dolayısıyla şehir merkezinde yaşayan Müslüman nüfus mükellefiyetleri karşılığında avarızdan muaf tutulmuşlardır. Gayr-i Müslimler ise, avarız vergisini ödemekle birlikte bazı özel mükellefiyeti olanlar avarızdan muaf tutulmuş ve bu muafiyet de defterde ayrıca belirtilmiştir.

Bayburd şehrinde yaşayan Müslim ve gayr-i Müslim nüfusun durumları:

⁵¹ Bu kayıt mevkufat defterinde ana tema aynı olmakla birlikte farklı bir şekilde kaydedilmiştir. "Kasaba-i Bayburtda sakin olan askeri taifesi ve bil-cümle müsülmanan reaya-yı kasaba-i mezburun ortasından carî olan nehr-i Çoruk üzere vaki cisri kendü mallarıyla ta'mir ve termim etmek mukabelesinde kadimî hane-i avarızdan ve tekalif-i örfiyeden muaf olub hala be-cihet-i ferman görölüb eda-i hizmet eylediklerinden ma'ada camii şerif kurbünde olan çeşmenin dahi ihyası ve ba'de'l-yevm cisri ve çeşme-i mezburu imaret ve eda-i hizmet etmeğe meşhedleri olub şol şartıyla girü eda-i hizmet itmezler ise canib-i miriden avarızları alınmak üzere ahidleri ve ber muceb-i ferman-ı âlileri defter-i cedide kayd ve ibka olunmağın şerh verildi." *D. MKF. 27448, s. 5.*

Tablo: II, 1642 Tarihli Defter Göre Bayburd Şehri

Mahalle İsimleri	Müslüman Hane	Gayr-i Müslim Hane	Askeri Görevliler	Dini Görevliler	Muaf lar
Zahid Efendi	89		19	16	
Veyis Efendi	18				
Hoca Ali Mescidi	26		5	3	1
Mescid-i Veli Şaban Efendi	9		3	1	
Camii Kebir	38		5	7	
Kadızaade Mescidi	21		4	3	
El-Hac Kaya Mescidi	16				
Mescid-i Osman Efendi	11		2		
Uzun Kadı Mescidi	32		9	2	
Ferecullah Mescidi	12		1	1	
Şingah	61	119	10	2	3
Sofu Pervane Mescidi	24		1	2	1
Mescid-i Haşiyeye	17		5		
Mescid-i Taş Mahalle	15	54	1	1	
Akkünbed	50		11	3	1
Şeyh Hayran Efendi	31		2	7	
Kal'a Ardı	5	1			
Ciğerşin		73			
Toplam	475	247	78	48	6

Şehirde yaşayan Müslüman nüfus tabloda görüldüğü gibi 475 hane olup buna karşılık gayr-i Müslim nüfus ise 247 hane idi. Müslim ve gayr-i Müslim nüfus bir mahalle hariç aynı mahallede ikamet ediyorlardı. Gayr-i Müslimler arasında Arslan, Karagöz, Yadigar ve Tekül Sergis, Şahbaron, Ovanis, Kirkor, Bekroniç, Keşiş v. Orbas, Urum Keşiş, Manuk, Kesar Keşiş, Ovanis, Maşad vb. isimleri kullananlar da çoğunlukta idi. Buna göre Bayburd şehrinde yaşayanların % 65'i Müslim, % 35'i de gayr-i Müslim nüfustan ibaretti.

XVI. yüzyıl ile mukayese edildiği zaman nüfus yönünden şehir merkezinde;

1516'da Müslümanlar 130 hane 41 mücerred, Hıristiyan nüfus 312 hane 51 mücerred;

1520'de Müslümanlar 93 hane 127 mücerred, Hıristiyanlar 410 hane 224 mücerred;

1530'da Müslümanlar 93 hane 95 mücerred, Hıristiyanlar 410 hane 224 mücerred nüfus olduğu Miroğlu tarafından belirtilmektedir.⁵² XVI. yüzyılın sonlarında da Müslüman hane sayısının 250, Hıristiyan hanenin ise 600 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu duruma göre 1642 tarihli defterde verilen bilgilere göre Müslüman hane sayısında bir artış olurken Hıristiyan hanelerde büyük bir azalmanın olduğu görülmektedir. Bölgede yaşanan özellikle Hıristiyan topluluklarda görülen bu nüfus azalmasının bazı sebepleri vardır. Bu sebepler; XVI. yüzyıl sonlarından itibaren yaşanan ekonomik sıkıntılar, Celali isyanları, özellikle bu bölgede etkili olan Abaza Mehmed Paşa'nın iki isyanı ve batı bölgelerine doğru yaşanan göçlerin etkileridir. Özellikle isyanların nüfusun yer değiştirmesinde çok büyük etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu nedenle de bölgede büyük bir nüfus hareketi yaşanmıştır.

Askerî Zümre; Bayburd şehrinde bulunan askerî sınıf içerisinde, muhızbaşı ve dizdar başta olmak üzere çok sayıda askeri görevli vardı. Bunlar içerisinde; kale mustahfızları sayıca en fazla olup onları, sipahi ve sipahizadeler ve timar sahipleri takip etmektedir. Aynı şekilde zeamet tasarruf eden 4 kişinin de bulunduğu kaydedilmiştir. Şehirde ikamet eden beşe, cebeci ve azaplar ise sayı bakımından daha azdır.

Tablo III: Bayburd Şehrindeki Askerî Zümre

Mahalle Adı	Sipahi/ Sipahi zade	Be şe	Cebe ci	Erba b-ı Tı mar	Mustah fız	Muh zır- başı	Diz dar	A zab	Zai m
Zahid Efendi	5	1	1	6	4				1
Hoca Ali Mescidi			1	1	2	1			
Camii Kebir	1			1	3				
Veli Şaban Efendi Mes.	1	1			1				
Kadızade Mescidi					4				
Osman Efendi Mescidi	2								
Uzun Kadı Mescidi				3	5				1
Ferecellah Mescidi		1							
Şingah	4		1		3		1	1	
Sofu Pervane Mescidi					1				
Mescid-i Haşiye	1			1	1				2
Mescid-i Taş Mah.		1							
Akkünbed	4	1	1	4	1				
Şeyh Hayran Efendi M	1			1					
Toplam	19	5	4	18	25	1	1	1	4

⁵² Miroğlu, *Bayburt Sancağı*, s. 113–123.

Görüldüğü üzere 1642 tarihinde Bayburd şehrinde ikamet eden askerî görevlilerin toplam sayısı 78 olup bunun büyük bir kısmını mustahfizlar oluşturmaktaydı. Onları sipahi ve sipahi-zadeler ve şehirde yerleşmiş olan timar sahipleri takip etmekte idiler.

Dini Görevliler; Şehirde yaşayan dini görevliler içerisinde imamlar, doğal olarak sayı bakımından en fazla olanlarıdır. Onları molla, şeyh/derviş unvanlı kişiler ile müderrisler izlemektedir. Müslüman nüfusun yaşamış olduğu 17 mahallenin 11 tanesinden birinin cami on tanesinin de mescid adını taşıması nedeniyle her mahalle ve mescidin imamı olan kişilerin avarız defterine kaydedildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu imamlardan bazıları kendi mahallelerinde değil, yakın ve daha büyük olan bir mahallede ikamet etmişlerdir. Örneğin Zahid Efendi Mahallesi'nde 6 imam ve 2 müezzin ikamet etmektedir. Şehirde tekke ve zaviyelerin çok önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim 8 adet şeyh ya da derviş unvanını taşıyan kimselerin olması, bunların şehir halkı üzerindeki önemini göstermektedir. Keza aynı şekilde 9 tane molla unvanı taşıyan kimseler ile 7 adet müderrisin bulunması, şehrin ilmî hayatının da çok önemli olduğunun göstergesidir. Medreselerin bulunduğu mahalleler ise; Zahid Efendi, Hoca Ali Mescidi Mahallesi, Camii Kebir Mahallesi ile Şeyh Hayran Efendi Mescidi Mahallesi idi. Kadı-zâde Mescidi Mahallesi'nde tekke-nişin olan bir şeyhten bahsedilmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in soyundan olup seyyid olarak kaydedilmiş kimselerden birisi Sofu Pervane Mescidi Mahallesi'nde diğeri ise Şeyh Hayran Efendi Mescidi Mahallesi'nde ikamet etmekteydiler.

Tablo IV: Bayburd Şehrindeki Dinî Görevliler

Mahalle Adı	İ m a m	Müez zin	Ha tip	Mol la	Müder ris	Şeyh - Der viş	Ha fiz	Mü te vel li	Sey yid	Fa raş
Zahid Efendi	6	2	1	2	1	2	1			1
Hoca Ali Mescidi	1	1			1					
Veli Şaban Efendi Mescidi	1									
Camii Kebir	1	1		1	3	1				
Kadı-zade Mescidi				1		2				
Uzun Kadı	1									1
Ferecullah Mescidi								1		
Şingah				2						
Sofu Pervane Mescidi						1			1	
Mescid-i Taş Mahalle				1						
Akkünbed		1				1		1		
Şeyh Hayran Efendi Mescidi	1			2	2	1			1	
Toplam	11	5	1	9	7	8	1	2	2	2

Tabloda görüldüğü üzere 1642 tarihinde Bayburd şehrinde dinî ve ilmiye mensubu olarak kaydedilmiş olan kimselerin toplam mevcudu 48 kişi idi. Bunun da Müslüman nüfusa göre oranı % 10 civarında idi.

Meslek Sahipleri; Avarız defterine intikal etmiş meslek mensupları sayıca oldukça azdır. Bunlar 1 terzi, 1 hallaç, 3 kitapçı, 2 tacir ve 2 de eskici olmak üzere toplam 10 kişi idiler. Bu sayının daha fazla olması muhtemeldir. Çünkü temelde olması gereken bazı meslek grupları ne yazık ki defterde belirtilmemiştir.

Köyler; Mevkufat ve avarız defterleri kaydına göre, Bayburd şehrine bağlı olarak 158 adet köy tespit edilmiştir. Bunlardan 94 köyde Müslümanlar, 14 köyde gayr-i Müslimler meskûn olup 50 köyde hem Müslim hem de gayr-i Müslimlerin ortak yaşadıkları tespit edilmiştir. Bayburd'a bağlı köylerde yaşayan Müslüman nüfusun hane sayısı 1351'dir. Gayr-i Müslim nüfus ise 903 hanedir. Buna göre kır iskân birimlerinde yaşayan Müslim ve gayr-i Müslim nüfusun toplamı 2254 hane olup nüfusun % 60'ını Müslümanlar, % 40'ını da gayr-i Müslimler oluşturmaktaydı. Gayr-i Müslimlerin şehirdeki nüfus oranı % 35 iken kırsal alanda % 40 olarak tespit edilmesi, onların kırsal alanda yoğun olarak yerleştiklerini göstermektedir.

XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinden 1530 tarihli defter ile mukayese edildiği zaman Bayburd'a bağlı 159 köyün bulunduğu göz önüne alındığı

zaman 1642 yılında hemen hemen hiçbir değişikliğin olmadığı anlaşılır. Çünkü 1642 yılında tespit edilen köy sayısı 158'dir. Sadece bir köy azalmıştır.

Nüfus bakımından ise Miroğlu'nun kayıtlarına göre; 1530'da 503 Müslim hane 519 mücerred ile gayr-i Müslim nüfus olarak da 1609 hane 809 mücerred ve 869 muaf nüfus tespit edilmiştir.⁵³ 1642 tarihli defter ile mukayese edildiği zaman Müslüman hane sayısında ortalama % 40'lık bir artış olduğu, gayr-i Müslim nüfusta ise yaklaşık % 50'lik bir azalma olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla aynen şehir merkezinde olduğu gibi kırsal alanda da Müslüman nüfusta artış, gayr-i Müslim nüfusta ise azalma tespit edilmiştir. Bu azalmanın muhtemel sebepleri daha önce açıklanmıştır.

Köylerden bazılarının perakende olduğu bu sebeple şenletilmesi için bazı girişimlerde bulunulduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu köylerden Cenci⁵⁴ ve Alakud köylerinin şenletilmesi için Cenci köyü ile ilgili kayıta, *karye-i mezburun harabeden ihyasına ikdam ve ihtimam idüb ikdam-ı ihtimam ile karye-i mezbur şenletmek olmağın ba'del-yevm dahi karye-i mezburun ihyasına mukayyed olmak üzere* şeklinde belirtilmiş ve buraları ihya eden Mehmed Bey, iki çiftliği tasarruf etmesine rağmen haneye dahil edilmemiştir. Yine kırk yıldır hali ve harap olarak kaydedilen Alakud köyünün⁵⁵ ihyası için büyük gayret sarf eden Hüseyin Bey'in çayırdan söküp ziraat eylediği yerler avarız dışı tutulmuştu. Bu da devletin boş köylerin şenletilmesi hususundaki politikasını göstermesi açısından gerçekten önemlidir.

Bayburd'a bağlı köylerden bazılarının çeşitli muafiyetleri olduğu kayıtlarda belirtilmektedir. Bu köylerden menzilgah olanların yanında Bayburd kalesinin tamiri ile görevli olanlar da vardı. Menzil olarak kaydedilenler; Varicna⁵⁶, Çimağıl-ı Ulyâ ve Çimağıl-ı Süflâ⁵⁷, Kop⁵⁸, Luri-yi Süflâ⁵⁹, Almalu⁶⁰

⁵³ Miroğlu, *Bayburt Sancağı*, s. 117.

⁵⁴ Köyün şenletilmesi ile ilgili olarak Mehmed Beğ'in tasarrufunda olan çiftliğin tasarruf şekli ile ilgili olarak defterde; "Çiftlik-i der tasarruf-ı Mehmed an sipahiyan der karye-i mezbur mezkur Mehmed Beğ zabtında olan toprak avarız-ı divaniye vermek üzere karye-i mezburun harabeden ihyasına ikdam ve ihtimam idüb ikdam-ı ihtimam ile karye-i mezbur şenletmek olmağın ba'del-yevm dahi karye-i mezburun ihyasına mukayyed olmak üzere zabtında olan iki kıta çiftlik haneye dahil olmadığı kayd olundu." Şeklinde bir açıklama vardır. *MAD. 5152*, s. 282; *D. MKF. 27448*, s. 9.

⁵⁵ Bu köyün hali olduğu, ancak köyün eski sakinlerinden Hüseyin Ağa'nın kendi gayreti ile ziraat etmeye başladığından avarız tahsis edilmemesi istenmişti. "Karye-i m. Kırk akal seneden berü hali ve viran ve eser-i bina ve ziraatten bi nam ve nişan olub karyenin sakinlerinden Hüseyin Ağa memlekette kendü malıyla çayırdan söküp ziraat eylemek üzere talib olmağın bu usul arazi-i mevaddi ihya olmak adet olduğundan gayrı çayırdan sökülüb ziraat olunan araziden avarız-ı divaniye talep olunmamak kanun-ı kadim olmağla mezbur Hüseyin Ağa dahi çayırdan söküp ziraat eylediği zemin için avarız-ı divaniye talep olmamak üzere deftere kayd olundu." *MAD. 5152*, s. 297; *D. MKF. 27448*, s. 10.

⁵⁶ Bu köyün menzilgah olduğu hususunda kayıt vardır. "Karye-i mezbure yol üzeri olmağla kadimden haneye olmak hala dahi haneye dahil olmamıştır." *D. MKF. 27448*, s. 5; *MAD. 5152*, s. 203.

ve Yakub Abdal köyleri idi. Bu köylerin menzil oldukları ortak olarak kullanılan *Karye-i mezbure yol üzerinde vaki olub kadimül-eyyamdan haneye dâhil değildir. Hala dahi olmamıştır* veya *yol uğrunda vaki olub kadimden hane-i avarız defterine dâhil olmayub ayende ve revendeye hizmet etmek üzere hala dahi haneye dâhil olmamıştır* şeklinde yaptıkları menzil görevlerinden dolayı avarızdan muaf oldukları kaydedilmiştir. Yakub Abdal köyünün muafiyeti ile ilgili olarak daha geniş bir açıklama yapılmıştır.⁶¹ Buna göre köy sakinlerinin köyde iskânları devam ettiği, gelen geçene hizmet ettikleri, bunlara avarız ve tekâlif-i örfiyenin konulması durumunda gelen-geçen kimselere hizmet etmeye güçleri olmadığından köyden göç ettikleri bu sebeple avarız ve tekâliften muaf olmaları gerektiği şeklinde bir kayıt düşülmüştür.

Köyler içerisinde Bayburd kalesinin tamiri ile görevli olanlar; Kopuz⁶², Everek⁶³, Lusenk-i Ulyâ ve Lusenk-i Süflâ⁶⁴ köyleri idi. Kopuz ve Everek köyleri kale tamiri, Lusenk-i Ulya ve Süflâ köyleri kalenin baruthane, cepthane, ambar ve odalarının tamiri ile görevli idi.

⁵⁷ Menzil keyüdür. “Karye-i mezbure yol üzerinde vaki olub kadimül-eyyamdan haneye dâhil değildir. Hala dahi olmamıştır.” *MAD. 5152*, s. 219. Çımağıl-ı Süflâ köyü de menzilgâhtır. “Karye-i mezbure dahi menzilgah olmağla dahil-i hane olmamıştır. Hala dahi dahil olmadı. *MAD. 5152*, s. 220.

⁵⁸ Bugün de Kop Dağı’nın üzerinden geçen ana yol güzergâhında bulunan köy XVII. yüzyılda da menzil olarak kaydedildiğinden gelen geçene hizmet vermesi sebebiyle avarızdan muaf tutulmuştur. “Karye-i Kop karye-i mezbure Kupsili dimekle maruf yol uğrunda vaki olub kadimden hane-i avarız defterine dahil olmayub ayende ve revendeye hizmet etmek üzere hala dahi haneye dahil olmamıştır.” *MAD. 5152*, s. 220.

⁵⁹ Bu köyün menzil olduğu kayıtlıdır. “Karye-i m. Menzilgah olmağla haneden muaf olub muafiyeti deftere kayd olunub haneye dahil olmamıştır.” *MAD. 5152*, s. 286; *D. MKF. 27448*, s. 9.

⁶⁰ Bu köy menzildir. yol üzerinde olmağla muaf olub muafiyeti deftere kayd olundu. *MAD. 5152*, s. 288.

⁶¹ Menzil köyü olduğundan haneye dahil edilmemiştir. “Karye-i Yakub Abdal karye-i mezbur hane-i avarızdan muaf olmağla haneye dahil olmamıştır. Karye-i mezburun şenliği kılub ve ayende ve revendenin mürur ve uburunda mütekarr olub hane tayinine ve ayende ve revende nüzülüne takatları olmayub perakende olmağa yüz tutmağla hala müceddeden ferman olunan hane tahriri ve tayin olmayub ahalisi yerlerinde karar dade olub ebna-i sebile itmam ve hizmet etmek şartıyla tekalif-i örfiyeden muaf olmak üzere tahrir olan hane defterine kayd olundu. Tahriren fi evasıt-ı zilkade sene 1053” *MAD. 5152*, s. 291; *D. MKF. 27448*, s. 9.

⁶² Kopuz köyü, Bayburd kalesinin tamiri ile görevlendirildiğinden avarızdan muaf tutulmuştur. “Karye-i mezbur Bayburd kal’asının tamiri ve meremmetine ta’yin olmağla hane-i avarızdan kadimden muaf olub hala dahi haneye dahil olmamıştır.” *D. MKF. 27448*, s. 6; *MAD. 5152*, s. 205.

⁶³ Everek köyü Bayburd kalesinin tamiri ile görevli idi. “Karye kadimden Bayburd kal’ası tamirine tayin olmağla haneye dahil olmamıştır.” *D. MKF. 27448*, s. 6; *MAD. 5152*, s. 207–209.

⁶⁴ Bu köy, Bayburd kalesinin çeşitli bölümlerinin tamiri işi ile görevlendirildiğinden avarızdan muaf tutulmuştur. “Karye-i mezbur dahi Bayburd kal’asının ve anbar ve oda ve cebehane ve baruthanenin tamir ve meremmetine kadimden defter-i hakanide tayin olunmağla hala dahi haneye dahil olmamıştır.” *MAD. 5152*, s. 218; Bu köy Lusenk-i Ulyâ ile aynı görevi yapmaktadır. “Bu dahi Lusenik-i Ulyayya dâhildir.” *MAD. 5152*, s. 219.

Bayburd'a bağlı köylerden bazılarında zaviyenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, Müşeverek⁶⁵, Burnaz⁶⁶, Seyyid Yakub⁶⁷, Gelbulas⁶⁸, Tahsini⁶⁹ ve Kopuz⁷⁰ köyleridir. Burnaz köyündeki zaviyenin zaviyedarları aynı zamanda seyid olarak kaydedilmişlerdir.

Köyler içerisinde Akkoyunlu beylerinden Ferruḫşad Beye ait vakıflar da bulunmaktadır. Bunlar, Hayik⁷¹ ve Pulur⁷² köyleridir. Bayburd'u merkez olarak kullanan Ferruḫşad Bey'e ait başka vakıflar da vardı.

Kır iskân merkezlerinden Zağsik⁷³ ve Danişmendlü⁷⁴ köylerinde mektep olduğu kayıtlardaki *mekteb-i muallim* tabirinden anlaşılmaktadır. Hatta Danişmendlü köyündeki bir çiftliğin geliri, *zıkr olunan çiftlik muallim-i sıbyan-ı fukara için tayin ve avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olub muallim-i sıbyan olmak üzere muaf olmak üzere deftere kayd olundu* sıbyan mektebi muallimine ve fakir öğrencilerin masraflarına tahsis edilmiş ve deftere de o şekilde kaydedilmiştir.

⁶⁵ Bu köyde zaviye bulunmakta olup zaviyenin bir şeyhi bir de zaviyedarı vardı. “Cafer v. Abdi zaviyedar-ı karye-i m. Şeyh Memi v. İnyet zaviyedar-ı karye-i m”, *MAD. 5152*, s. 216.

⁶⁶ Bu köyde zaviye bulunmakta olup zaviyenin aynı zamanda seyid olan bir de zaviyedarı vardı. “Seyyid Hüseyin v. Seyyid Mustafa zaviyedar-ı karye-i m”, *MAD. 5152*, s. 217.

⁶⁷ “Şeyh-i zaviye-i Seyyid Yakub kuddises-sırruhu”, *MAD. 5152*, s. 238.

⁶⁸ Bu köyde bir zaviyenin olduğu defterde, “Yusuf v. Hüseyin şeyh-i zaviyedar-ı karye-i m. Ba-berat Osman v. Şeyh zaviyedar-ı karye-i m.” Şeklinde yer alan kayıttan anlaşılmaktadır. *MAD. 5152*, s. 271.

⁶⁹ Bu köyde bir de zaviye vardı. “Nasuh v. İbrahim şeyh-i zaviyedar-ı karye-i m. Ba-berat-ı şerif”, *MAD. 5152*, s. 274; *D. MKF. 27448*, s. 9.

⁷⁰ Yine bu köyde bir zaviyenin bulunduğu defterdeki “Yusuf Efendi zaviyedar-ı karye-i mezbur ba-berat-ı şerif” kayıttan anlaşılmaktadır. *MAD. 5152*, s. 203.

⁷¹ Bu köy defterde; “Karye-i Hayik an evkaf-ı Ferruḫşad Bey” şeklinde Akkoyunlu Beylerinden Ferruḫşad Beğin vakıflarından olduğu kaydedilmiştir. *MAD. 5152*, s. 285; *D. MKF. 27448*, s. 9.

⁷² Bu köy Ferruḫşad Beğ'in evkafı olup burada vakıf görevlilerinin tamamı ikamet etmekteydi. “Karye-i Pulur an evkaf-ı Ferruḫşad Beğ karye-i m. Maruze'l-ilm ve merfu'ül-adem olduğuna muafname-i hümayun irad etmekle haneye dahil olmamıştır.” Vakıf görevlileri; müteveli, imam 2 adet, müezzin, câbi, kâtip, kıldâr, anbardâr, şeyh, farraş, bevab gibi kimseler idi. *MAD. 5152*, s. 288–289; *D. MKF. 27448*, s. 9.

⁷³ Bu köyde bey ve kethüda unvanı taşıyan birer kimse ile köy mektebinin muallimi ve aynı zamanda imam olan bir kimse kaydedilmiştir. “Ahmed Beğ v. Mustafa Beğ, Ahmed v. Karaca Kethüda, Molla Musli v. Kurd İmam-ı muallim-i mekteb-i karye-i m.” *MAD. 5152*, s. 247–248.

⁷⁴ “Çiftlik der tasarruf-ı Mevlana Kurd ve Mevlana Kemal zıkr olunan çiftlik muallim-i sıbyan-ı fukara için tayin ve avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf olub muallim-i sıbyan olmak üzere muaf olmak üzere deftere kayd olundu.” Şeklinde kayıtlıdır. *MAD. 5152*, s. 258.

Bayburd'un Hadrek⁷⁵ ve Sivkar⁷⁶ köylerinde ise, bölgede önemli bir nüfuzla sahip Çağırğan Baba evlatları ikamet etmekteydi. Hatta Sivkar köyünde ikamet edenler için avarız defterinde “*Veli Abdal v. İmam Kulu maa Üveys Abdal v. Sevündük mezkûrlar Çağırğan Babalular merkadehunun abdallarından olub padişah-ı alempenah hazretlerinin duacılarından olmağla haneye dâhil değildir*” şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu zatın talebeleri dahi avarızdan muaf tutulmuşlardır.

Bayburd'un köyleri içerisinde padişaha dua ettiklerinden dolayı da muaf tutulan kimseler olmuştur. Bunların çoğu tekke ya da zaviye mensubu olmakla beraber deftere kaydedilmiş olması ilginçtir. Bu kişilere Niv⁷⁷, Ceben⁷⁸ ve Galiskavar⁷⁹ köylerinde rastlanmaktadır. Bunlarla ilgili olarak defterde, *zümre-i ulemadan olub dâi-i devlet-i padişahi olmak üzere haneye dâhil olmamıştır* şeklinde kaydedilmiştir. Ceben köyündeki dervişler, duaguyân olarak kaydedildiğinden haneye dâhil edilmemişleridir. *Derviş Hüseyin v. Hacı mezkur dervişandan olub duasından istimdad olunacak kimesne olmağla haneye dahil değildir* şeklinde bunların muafiyetleri belirtilmiştir.

Sosyal Yapı; 1642 tarihli defterden elde edilen bilgilere göre; Bayburd şehir merkezi ve köylerinde yaşayan insanların yaklaşık % 65 civarında Müslüman, % 35 civarında da gayr-i Müslim olduğunu göstermektedir.

Kırsal alanda şehirdeki kadar dinî ve ilmî faaliyetlerin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim zaviye, mektep ve vakıf kurumları ile görevlileri şehir merkezi kadar köyler de aktiftir. Gayr-i Müslimler arasında ihtida faaliyetlerinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bayburd şehrinin kırsal alanında İslamlaşma faaliyetlerinin oldukça yoğun yaşandığı tespit edilmiştir. Nitekim 5 tane *nev Müslim* adı ile yeni Müslüman olmuş nüfus tespit edilirken özellikle gayr-i Müslimler ile Müslümanların ortak yaşadıkları köylerde *veled-i Abdullah* olarak kaydedilmiş 123 kişiye rastlanmıştır.

⁷⁵ Bu köyde reaya olmadığı defterde “Karye-i mezburu Çağırban Baba evladından Ömer Efendi ziraat eder gayri reaya yoktur.” Şeklinde belirtilmiştir. *MAD. 5152*, s. 265.

⁷⁶ Köyde Çağırğan Baba dergâhına mensup abdallardan iki kimse ikamet etmekteydi. “Veli Abdal v. İmam Kulu maa Üveys Abdal v. Sevündük mezkûrlar Çağırğan Babalular merkadehunun abdallarından olub padişah-ı alempenah hazretlerinin duacılarından olmağla haneye dahil değildir.” *MAD. 5152*, s. 265.

⁷⁷ Köyde ikamet eden Mehmed ve Mustafa Efendi adlı kimseler ulemadan olup padişaha dua etmeleri sebebiyle muaf tutulmuşlardı. Defterde bu durum, “Mehmed Efendi v. Hüseyin, Mustafa v. O mezbur ve biraderi zümre-i ulemadan olub dai-i devlet-i padişahi olmak üzere haneye dahil olmamıştır.” Şeklinde kaydedilmiştir. *MAD. 5152*, s. 255–256.

⁷⁸ Seyyid ve dervişlerin ikamet ettiği köylerden birisi olup dervişler, duaguyân olarak kaydedildiğinden haneye dahil edilmemişleridir. “Derviş Hüseyin v. Hacı mezkur dervişandan olub duasından istimdad olunacak kimesne olmağla haneye dahil değildir.” *MAD. 5152*, s. 272; *D. MKF. 27448*, s. 9.

⁷⁹ Defterde bu görevlilerle ilgili olarak “Hane-i Şeyh Mustafa Efendi v. Şaban Efendi duasından istimdad olunacak kimesne olmağla haneye dahil değildir. Hane-i İbrahim Efendi v. Şaban zümre-i ulemadan olmağla haneye dahil olmamıştır” şeklinde kayıt vardır. *MAD. 5152*, s. 202.

Askeri Görevliler; Kır iskân merkezlerinde yaşayan askerî görevliler ise, sipahiler ve sipahizadeler, erbab-ı timarlar, mustahfizlar, gılman-ı yemîn ve yesârlar ve cebeciler olarak kaydedilmişlerdir. Bunlardan başka zeamet tasarruf eden 3 kişi daha tespit edilmiştir. Bayburd'un kırsal alanında ikamet eden askeri sınıfın toplam sayısı 334 olup bunlar içerisinde en büyük oranı 201 kişi ile timar sahipleri, 69 kişi ile sipahi ve sipahi-zâdeler, 38 kişi ile Bayburd kalesi mustahfizları gelmektedir. 16 adet beşe, 4 tane cebeci, 3 tane gılman ve 3 tane de zaim tespit edilmiştir. Buna göre şehirle beraber bölgede görev yapan askeri zümrenin toplam sayısı 412 kişi idi.

Dini görevliler ise, toplam olarak 69 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan sayıca en fazla olanlar; imam 17, şeyh-derviş 15, zaviyedâr 9, molla 9, seyyid 5, müezzîn 6, müderris 2, hatip 2 ve mütevellî 1 kişi olmak üzere toplam 66 Müslüman dini görevli var iken 3 tane de keşiş unvanı taşıyan kişi tespit edilmiştir.

Muaflar; Bayburd şehri ve kır iskân merkezlerinde yaşayan kimselerden bazıları da çeşitli özelliklerinden dolayı avarız vergisinden muaf tutulmuşlardır. Muaflardan 6 tanesi şehirde, 24 tanesi de kır iskân merkezlerinde olmak üzere toplam 30 kişidir. Bunlardan 7'si pîr-i fâni, 13'ü fakirü'l-hâl, 2'si amel-mande (iş yapamaz), 1'i yetim-öksüz olarak kaydedilmişken 3 adet de birûnî (dışardan gelen, misafir) adı altında zikredilmişlerdir. Bunlardan başka duaguyân (dua eden) adı altında duası makbul olup padişaha ve devlete dua eden kimselerden sayılarak avarız yükümlülüğünden muaf tutulan kimseler de deftere kaydedilmişlerdir.

Sonuç olarak; 1642 tarihli defterin incelenmesi ile Bayburd şehri ile köylerinin sosyal, ekonomik ve nüfus yapısı belli oranda tespit edilebilmiştir. Bu yönüyle bakıldığında şehrin sancak merkezleri yani paşa sancaklarına göre daha sönük kaldığı anlaşılmaktadır. Çoğu defa Erzurum Beylerbeyinin hassı olduğundan onun tarafından gönderilen bir subaşı ile idare edilen bir merkez olması, askerî yönden geri planda kalmasına sebep olmuştur. Buna rağmen dinî ve sosyal yönden nispeten de olsa hareketli bir dönemi olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla XVII. yüzyıl Anadolu'sunda klasik küçük şehirlerin bütün özelliklerini Bayburd'da da görmek mümkündür.

Abstract: *Bayburt* being one of the first settlement areas conquered by Turks in Anatolia had fallen into the power of Ottomans after Sultan *Selim's I Çaldıran Expedition*. *Bayburt* which was made *Eyalet* center, later became a *sanjak* of Erzurum *Eyalets*. *Bayburt* which continued its dependency to Erzurum in terms of administration continued to be an important center in the 17th century. In this study the social and economical situation of *sanjak* of *Bayburt* was discussed and evaluated according to the information given *avarız* register.

Key words: *Bayburt*, *avarız*, East Anatolia, Erzurum.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA.) Mevkufat Kalemi (D. MKF.) 27448*
BOA. D. MKF. 27483
BOA. Kamil Kepeci tasnifi (KKT.) Ruûs 266.
BOA. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.) 299
BOA. MAD. 7521
BOA. MAD. 2929.
BOA. MAD. 5152
Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Al-i Osman der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s.23–24, 52–53.
Aydın, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535–1566)*, Ankara 1998.
Barkan, Ö.Lütfi, “Avâriz”, *İA. II*, İstanbul 1993.
Başar, Fehameddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717–1730)*, Ankara 1997.
Bostan, M. Hanefi, “XVII. Yüzyıl Avâriz ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 9–13 Eylül 2002)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt I. Kısım*, Ankara 2005, s. 413–429.
Brosset, Marie Félicité, *Gürcistan Tarihi*, (neşr. Erdoğan Merçil), Ankara 2003.
Canard, M., “Awarid”, *EF I*, p. 760–762.
Darkot, Besim – Turan, Osman, “Bayburt”, *İA. (İslam Ansiklopedisi) II*.
Demirci, Süleyman, “Collection of Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620–1700”, *Belleterin* c. LXIX, sayı 256, Aralık 2005, s. 897–912.
Emecen, Feridun M., “Kayacık Kazâsının Avâriz Defteri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, İstanbul 1982.
Evliya Çelebi, *Seyahatname II*, İstanbul 1314.
Göde, Kemal, *Eretnalılar (1327–1381)*, Ankara 1994.
Honigman, Ernest, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (çev. Fikret Işıltan), İstanbul 1970.
İnalcık, Halil, “Erzurum”, *İA. IV*.
Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimâtı, Eyalet ve Sancak Tevcihi*, Elazığ 1997.
Konukçu, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992.
———, “Selçukluların Doğu Anadolu'daki Yerleşim Politikaları”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi I-II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1993, s.145–146;
Kunt, İ. M., *Sancaktan Eyalete 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.
Mc-Gowan, Bruce, “Osmanlı-Avâriz-Nüzul Teşekkülü 1600–1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara 1981, s.1327–1331.

- Miroğlu, İsmet, “Bayburt”, *DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)* V, İstanbul 1992, s. 226;
- _____, *Kemah ve Erzincan Kazası (1520–15466)*, Ankara 1990.
- _____, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975.
- Özdemir, Rıfat, “Avâız ve Gerçek-Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler, IV*, Ankara 1993.
- Özel, Oktay, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografisi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avâız Defterleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12–16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara 1999, s. 735–743.
- Özger, Yunus, *XIX. Yüzyılda Bayburt*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Erzurum 2007.
- Öztürk, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avâız Defteri”, *OTAM* 8, Ankara 1997, s.249–253.
- Sahillioğlu, Halil, “Avâız”, *DİA. IV*, İstanbul 1991.
- Sümer, Faruk, “Akkoyunlular”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 40, (Şubat 1986).
- Turan, Osman, “Bayburt”, *İA. II*, s. 365–366.
- _____, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2001.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- Turan, Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimat (H. 1041 / M. 1631–32 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri)”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılığı*, Erzurum 1963.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Eretna”, *İ.A. IV*, İstanbul 1977.
- Ünal, Mehmet Ali, “1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâız Defteri”, *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler Araştırmalar*, Isparta 1999, s.119–122.
- Yücel, Yaşar, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344–1398)*, Ankara 1970.

Ek. I: 1642 Tarihinde Bayburd'a Bağlı Köyler ve Nüfus Durumları

Köy İsimleri	Müs lü man Hane	Gayr-i Müslim H	Yeni Müs lüman	Vele d-i Abdul lah	Aske ri Görev li	Dini Gö revli	Muaf lar
Eğri Söğüd		2					
Tutuzar ⁸⁰	19				1		1
Tavuk Vankı	5	2			2		
Kızılca Viran	3						
Almışka		4			3		
Kokonis					3	2	1
Galir	6	8			1	2	
Mezraa	4				1	1	
Kodala	12				3		
Galiskavar ⁸¹	6				2	2	2
Berne	10				6		
Varicna ⁸²	3	8					
Aruzka	3	10					
Kopuz ⁸³	3	20					
Hacıoğlu	18				5	1	1
Çitanos	12		3	3	3		
Mahaçor	11				11		
Gez	6						
Everek ⁸⁴	8	28		3			
Saraycık ⁸⁵	7	15			4	1	

⁸⁰ Bu köyün yanında; “karye-i m. Şehrin Müslümanlarına tabidir” şeklinde kayıt vardır. *D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 199.*

⁸¹ Defterde bu görevlilerle ilgili olarak “Hane-i Şeyh Mustafa Efendi v. Şaban Efendi duasından istimdad olunacak kimesne olmağla haneye dahil değildir. Hane-i İbrahim Efendi v. Şaban zümre-i ulemeden olmağla haneye dahil olmamıştır” şeklinde kayıt vardır. *MAD. 5152, s. 202.*

⁸² Bu köyün menzilgah olduğu hususunda kayıt vardır. “Karye-i mezbure yol üzeri olmağla kadimden hanesi olmak hala dahi haneye dahil olmamıştır.” *D. MKF. 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 203.*

⁸³ Kopuz köyünün Bayburd kalesinin tamiri ile görevlendirildiği, dolayısıyla avarızdan muaf tutulduğu şeklinde bir kayıt vardır. “Karye-i mezbur Bayburd kal’asının tamiri ve meremmetine ta’yin olmağla hane-i avarızdan kadimden muaf olub hala dahi haneye dahil olmamıştır.” *D. MKF. 27448, s. 6; MAD. 5152, s. 205.* Aynı zamanda bu köyde Bayburd şehrinde oturmasına rağmen ziraatla uğraşan Toraman-zade, Arnavud-zade ve Allahverdi isimli üç kişi vardır. *MAD. 5152, s. 203.*

⁸⁴ Everek köyü Bayburd kalesinin tamiri ile görevli idi. “Karye kadimden Bayburd kal’ası taminine tayin olmağla haneye dahil olmamıştır.” *D. MKF. 27448, s. 6; MAD. 5152, s. 207–209.*

Horsi	4			1	2		
Güder	1			1			
Nebi Kışlası	5				2		
Kurd Kışlası	7						
Haşye	15	5			8		
Cemele ⁸⁶	14			2	4		
Haho	4						
Kılavuz	3						
Keleverek		25					
Moğonod	1						
Kıycı	1						
Sığırıcı	10	13		2			
Ahsung-ı Ulyâ	2						
Ahsung-ı Süflâ		1					
Masdad	6	3			1		
Müşeverek ⁸⁷	9				6	2	
Burnaz ⁸⁸	9				3	2	
Rum-ili		6					
Hireverti		3					
Koşkori	1						
Lusenk-i Ulyâ ⁸⁹		30					
Lusenk-i Süflâ ⁹⁰		4					
Çimağıl-ı Ulyâ ⁹¹	1	5			1		

⁸⁵ Saraycık köyünü zeamet olarak tasarruf eden Mehmed Bey'in kendi tarlalarına su verilmesi hususunda öncelik tanınması, diğer reayanın tarlalarının susuz kalmasına sebep olduğundan bu konuda ihtilaf çıkmış meselenin halledilmesi için de şerh konulmuştu. "Karye-i mezburun zeametine mutasarrıf olan Mehmed Beğ kendü ziraati ahar olmayınca bizim tarlalarımıza su virmemek ile umumen tarlalarımız susuz kalub bize gadr olur ahar karyeye tahrir olunuruz deyu reayayı karye tasattu' ? eylediklerinde karyenin ol vechile harabe olmaması miriye ve vilayetine nafi' olmamak ile haftada üç gün mezkur Mehmed Beğ'in tarlalarına ve beş gün karye reayasının tarlalarına su cari olmak üzere mabeynleri Tevfik bulub bade'l-yevm ol vechile ahd olunmak için deftere şerh verildi." *MAD. 5152*, s. 209-210.

⁸⁶ Bu köyde Çerkez Ahmed Paşa'nın saracı ve adamı olan iki Süleyman ve Sefer isimli iki kişi de ikamet etmekteydi. *MAD. 5152*, s. 212.

⁸⁷ Bu köyde zaviye bulunmakta olup zaviyenin bir şeyhi bir de zaviyedarı vardı. "Cafer v. Abdi zaviyedar-ı karye-i m. Şeyh Memi v. İnayet zaviyedar-ı karye-i m", *MAD. 5152*, s. 216.

⁸⁸ Bu köyde zaviye bulunmakta olup zaviyenin aynı zamanda seyyid olan bir de zaviyedarı vardı. "Seyyid Hüseyin v. Seyyid Mustafa zaviyedar-ı karye-i m", *MAD. 5152*, s. 217.

⁸⁹ Bu köy, Bayburd kalesinin çeşitli bölümlerinin tamiri işi ile görevlendirildiğinden avarızdan muaf tutulmuştur. "Karye-i mezbur dahi Bayburd kal'asının ve anbar ve oda ve cebehane ve baruthanenin tamir ve meremmetine kadimden defter-i hakanide tayin olunmağla hala dahi haneye dahil olmamıştır." *MAD. 5152*, s. 218.

⁹⁰ Bu köy Lusenk-i Ulyâ ile aynı görevi yapmaktadır. *MAD. 5152*, s. 219.

Çimağıl-ı Süflâ ⁹²	11	3		5	2		
Çepe	6				2		
Kop/Kupsili ⁹³	20						
Horsur	1	7					
Gilaviri	3				3		
Danzud	24				3		
Çakmans	30	34			8		1
Kân	1	23		1			
Çalkanas	3	16			1		
Vartanas	10				4	1	
Ağunsos	9	6		8	2		
Pugeği	7	4		1	4		
Daçrek	9	6		3	6		
Mileyhi	14			1	3	1	
Gökceli	9				2		
Parkolos	20			1	5		2
Purge	9			2	4		
Cilansor	14			6			
Aşkanas	9						
Korkosor	3				1		
Mezidlü	4				2		
Havnus	15				7		
Hanege	30		1		3		
Cuma Vank	12				3	1	
Çeçol-i Ulyâ	5					1	
Çeçol-i Süflâ	4				1	1	
Pağınik	1	24	1				
Abranis	17	4		2	8	1	
Kanekdi	2	19		1	1		
Konursu	16			5	5		3
Hamirki ⁹⁴	1	4					

⁹¹ Bu köyün menzilgâh olması sebebiyle haneye dahil edilmediği kayıtlıdır. “Karye-i mezbure yol üzerinde vaki olub kadimül-eyyamdan haneye dahil değildir. Hala dahi olmamıştır.” *MAD. 5152*, s. 219.

⁹² Bu köy de menzilgâhtır. “Karye-i mezbure dahi menzilgah olmağla dahil-i hane olmamıştır. Hala dahi dahil olmadı. *MAD. 5152*, s. 220.

⁹³ Bugün de Kop Dağı'nın üzerinden geçen ana yol güzergâhında bulunan köy XVII. yüzyılda da menzil olarak kaydedildiğinden gelen geçene hizmet vermesi sebebiyle avarızdan muaf tutulmuştur. “Karye-i Kop karye-i mezbure Kupsili demekle maruf yol uğrunda vaki olub kadimden hane-i avarız defterine dahil olmayub ayende ve revendeye hizmet etmek üzere hala dahi haneye dahil olmamıştır.” *MAD. 5152*, s. 220.

⁹⁴ Bu köyde çeşitli kimselere ait 4 adet çiftlik vardır. *MAD. 5152*, s. 237–238.

Seyyid Yakub ⁹⁵	11				1	1	
Abusta	17	6			7		1
Peşkerek	4				1		
Horme	6				2		
Karamuh	2						
Sendal	5				4		
Kertasor	11				3		
Mam	5			2	2		
Kestesi	29	8		2	4		
Aşuri ⁹⁶	11			1		4	2
Vağanda	11			1	4		1
Hinzaverek	7	9					
Zargıdı	21	21		5	5		
Kırzı-i Ulyâ	7	11		2	3		
Kırzı-i Süflâ	6	17		2	2		
Zağsik ⁹⁷	25	10			2	1	
Torunsos	11			3			
Kilhons	7	7		4	1		
Soğari	5						
Armudlu ⁹⁸	15			1	6		
Erkinis ⁹⁹	4						
Hart	27	12		6	7	1	
Rumkığ	4						
Tomla		19					
Niv ¹⁰⁰	50	23		9	7	2	1

⁹⁵ Bu köyde bir zaviyenin bulunduğu anlaşılmaktadır. “Şeyh-i zaviye-i Seyyid Yakub kuddises-sırruhu”, *MAD. 5152*, s. 238.

⁹⁶ Bu köyde Çerkes Ramazan, Şeyh İsmail v. Mahmud, Şeyh Mehmed v. Han Baba, Şeyh Ahmed v. Kurd Baba, Dadyan v. Abdullah, Laz Ahmed Sam, Geyvan Abdullah, Derviş Sam vb. gibi ilginç isim ve unvanlar bulunmaktadır. *MAD. 5152*, s. 243.

⁹⁷ Bu köyde bey ve kethüda unvanı taşıyan birer kimse ile köy mektebinin muallimi ve aynı zamanda imam olan bir kimse kaydedilmiştir. “Ahmed Beğ v. Mustafa Beğ, Ahmed v. Karaca Kethüda, Molla Musli v. Kurd İmam-ı muallim-i mekteb-i karye-i m.” Bunlardan başka sipahi tasarrufunda olan bir arazinin reaya tahsis edildiği de belirtilmektedir. “Karye-i mezbureden avarız zemininden Askerin zabtında olan sekiz yüz yigirmi beş kilelik zemin-i reaya yeri olmuştur.” *MAD. 5152*, s. 247-248.

⁹⁸ Bu köyde Murad han v. Mehmed isimli han unvanı taşıyan bir kimse ikamet etmekteydi. *MAD. 5152*, s. 251.

⁹⁹ Köyde Trabzon valisi kethüdası Mehmed’e ait bir çiftlik vardı. *MAD. 5152*, s. 252.

¹⁰⁰ Köyde ikamet eden Mehmed ve Mustafa Efendi adlı kimseler ulemadan olup padişaha dua etmeleri sebebiyle muaf tutulmuşlardı. Defterde bu durum, “Mehmed Efendi v. Hüseyin, Mustafa v. O mezbur ve biraderi zümre-i ulemadan olub dai-i devlet-i padişahi olmak üzere haneye dahil olmamıştır.” Şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca Bayburd’da ikamet eden Mehmed Efendi isimli birisi için de, “Çiftlik-i El-Hac Mehmed Efendi sakin-i şehir-i

İşbinos	6	3			3		
Ardusta ¹⁰¹	23	3		2			
Danişmendlü ¹⁰²	8	5		2	5		
Pinçirke	3	17			1		
Hapuşke	3	3		2	1		
Malasa	8	24		5			
Vahşin	9	11		4	3		
Varzahan		39					
Ergi		16					
Ostuk	1	32					
Hadrek ¹⁰³	1						
Sivnik	1			1			
Babesthan	8				5		
Çuregi	3						
Samır Kulu	5						
Gökler	4				2		
Sivkar ¹⁰⁴	9				1		
Kondolot	10				3		
İrmene	22				5		
Balahor	12	40		3	2		
Hindi	3	17					
Samkod	3				2		
Gelbulas ¹⁰⁵	16				3	2	1

Bayburd ulema-i zevi'l-ihiramdan olub harc verir reaya değildir.” Şeklinde deftere kayıtlıdır. *MAD. 5152*, s. 255–256.

¹⁰¹ Köydeki toprakların tasarrufu hakkında defterde, “Karye-i mezburun avarız toprağından nisfi askerinin üç yüz kırık kilelik zabt eylediği zemin-i reaya elinde olsa üç hane hasıl olub askeri elinde olmağla bir hane ile tahrir olundu.” Şeklinde kaydedilmiştir. *MAD. 5152*, s. 257–258.

¹⁰² Köyde Bayburd kalesi azablar ağası Piri ikamet etmekteydi. Aynı zamanda ulema zümresinden Osman Efendi'nin çiftliği ve sıbyan mektebinin muallimi olan iki kimse ikamet etmekteydi. Bunlar defterde; “Piri ağa-i azaban-ı kal'a-i Bayburd avarız verir toprağı olmadığından suret-i defter irad edilmiştir.

Çiftlik-i Osman Efendi Bali Efendi-zade mezbur zümre-i ulemadan olmağla avarız toprağı tasarruf etmez.

Çiftlik der tasarruf-ı Mevlana Kurd ve Mevlana Kemal zikr olunan çiftlik muallim-i sıbyan-ı fukara için tayin ve avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf olub muallim-i sıbyan olmak üzere muaf olmak üzere deftere kayd olundu.” Şeklinde kayıtlıdır. *MAD. 5152*, s. 258.

¹⁰³ Bu köyde reaya olmadığı defterde “Karye-i mezburu Çağırban Baba evladından Ömer Efendi ziraat eder gayri reaya yoktur.” Şeklinde belirtilmiştir. *MAD. 5152*, s. 265.

¹⁰⁴ Köyde Çağırban Baba dergâhına mensup abdallardan iki kimse ikamet etmekteydi. “Veli Abdal v. İmam Kulu maa Üveys Abdal v. Sevündük mezkurlar Çağırban Babalular merkadehunun abdallarından olub padişah-ı alempenah hazretlerinin duacılarından olmağla haneye dahil değildir.” *MAD. 5152*, s. 265.

Pulurek ¹⁰⁶	2	24					
Mandafar	13				11		1
Sisne-i Ulyâ	4				3		
Sisne-i Süflâ ¹⁰⁷	7				2		
Tahsini ¹⁰⁸	16	1		5	1	1	
Ceben ¹⁰⁹	8	1				5	2
Bilciş	5			2	1		
Zeklü	10	2		5	4		1
Sinor	54				7	3	
Sibtoros		32					
Rüşdi		23					
Cenci ¹¹⁰	8				1	1	
Oksuruc	10				5		1
Zarani	7			1	5		1
Hardişi ¹¹¹	5	9		3	1		
Cebre	4				1	1	

¹⁰⁵ Bu köyde bir zaviyenin olduğu defterde, “Yusuf v. Hüseyin şeyh-i zaviyedar-ı karye-i m. Ba-berat Osman v. Şeyh zaviyedar-ı karye-i m.” Şeklinde yer alan kayıttan anlaşılmaktadır. *MAD. 5152, s. 271.*

¹⁰⁶ Bu köyün komşu köy olan Rüşdi adlı köy ile çeşitli konularda ihtilafı olduğu, ancak ihtilafın devam etmesi üzerine Bayburd kadısı Mustafa Efendi'nin arzı üzerine avarız defterine önceki uygulamanın aynen devam etmesi yönünde fikir belirtmesi neticesinde aynen kaydedildiği belirtilmektedir. *MAD. 5152, s. 272.*

¹⁰⁷ Bu köyde Bayburd mir-alayı olan Ali Beğ ikamet etmekteydi. *MAD. 5152, s. 272; D. MKF. 27448, s. 9.*

¹⁰⁸ Bu köyde bir de zaviye vardı. “Nasuh v. İbrahim şeyh-i zaviyedar-ı karye-i m. Ba-beart-ı şerif”, *MAD. 5152, s. 274; D. MKF. 27448, s. 9.*

¹⁰⁹ Seyyid ve dervişlerin ikamet ettiği köylerden birisi olup dervişler, duaguyân olarak kaydedildiğinden haneye dahil edilmemişleridir. “Derviş Hüseyin v. Hacı mezkur dervişandan olub duasından istimdad olunacak kimesne olmağla haneye dahil değildir.” *MAD. 5152, s. 272; D. MKF. 27448, s. 9.*

¹¹⁰ Köyün şenletilmesi ile ilgili olarak Mehmed Beğ'in tasarrufunda olan çiftliğin tasarruf şekli ile ilgili olarak defterde; “Çiftlik-i der tasarruf-ı Mehmed an sipahiyan der karye-i mezbur mezkur Mehmed Beğ zabtında olan toprak avarız-ı divaniye vermek üzere karye-i mezburun harabeden ihyasına ikdam ve ihtimam idüb ikdam-ı ihtimam ile karye-i mezbur şenletmek olmağın ba'del-yevm dahi karye-i mezburun ihyasına mukayyed olmak üzere zabtında olan iki kıta çiftlik haneye dahil olmadığı kayd olundu.” Şeklinde bir açıklama vardır. *MAD. 5152, s. 282; D. MKF. 27448, s. 9.*

¹¹¹ Köyde bulunan çiftliklerin kimin tasarrufunda olacağı hususunda defterde geniş açıklamalar yapılmıştır. “...Her sene canib-i miriye ikiyüz akçe vech-i maktu bedel-i avarız vermeğe çiftlik-i mezburu merkum Mustafa Beğ kabul ve edasına müteahhid olub ol vechile kabulü miriye nafi olmağla badel-yevm mutasarrif olub ikiyüz akçe her sene canib-i miriye bedel-i avarız eda eyledikce tasarrufa kimesne mani olmamak üzere deftere kayd olundu.

Reaya toprağı ekmek elinde bulunursa avarız tayin olmak üzere tahrir-i ferman olunub zikr olunan çiftlik-i mezbur Seyyid Mehmed'in elinde bulunursa senede iki yüz akçe avarız vermek üzere kabul idüb zabt ve kabz olmak üzere deftere kayd olundu.” *MAD. 5152, s. 282; D. MKF. 27448, s. 9.*

Eymur	8	7			5		
Hayik ¹¹²	21	32			3		
Ađki	5						
Luri-yi Ulyâ	17	1		2	6	1	
Luri-yi Süflâ ¹¹³	14				2	4	
Tumla-i Süflâ	1						
Eşkenzor	2						
Pekesi	5						1
Hamşı	2				1	1	
Almalu/Kenze nd ¹¹⁴	9				3	2	
Pulur ¹¹⁵	60	25			5	15	
Hanzar	7						
Yakub Abdal ¹¹⁶	7						
Kutudi	11	3			3		
Kara Yaşmak	4				2		
Anbaksa	13				9	1	
Kısanta	2	48					
Cilara	1						
Çoruzma	3				2		
Alakud ¹¹⁷	1						

¹¹² Bu köy defterde; “Karye-i Hayik an evkaf-ı Ferruḫşad Bey” şeklinde Akkoyunlu Beylerinden Ferruḫşad Beğın vakıflarından olduğu kaydedilmiştir. *MAD. 5152*, s. 285; *D. MKF. 27448*, s. 9.

¹¹³ Bu köyün menzil olduğu kayıtlıdır. “Karye-i m. Menzilgah olmağla haneden muaf olub muafiyeti deftere kayd olunub haneye dahil olmamışdır.” *MAD. 5152*, s. 286; *D. MKF. 27448*, s. 9. Aynı zamanda Türkmen Mehmed isimli bir kimse de vardır.

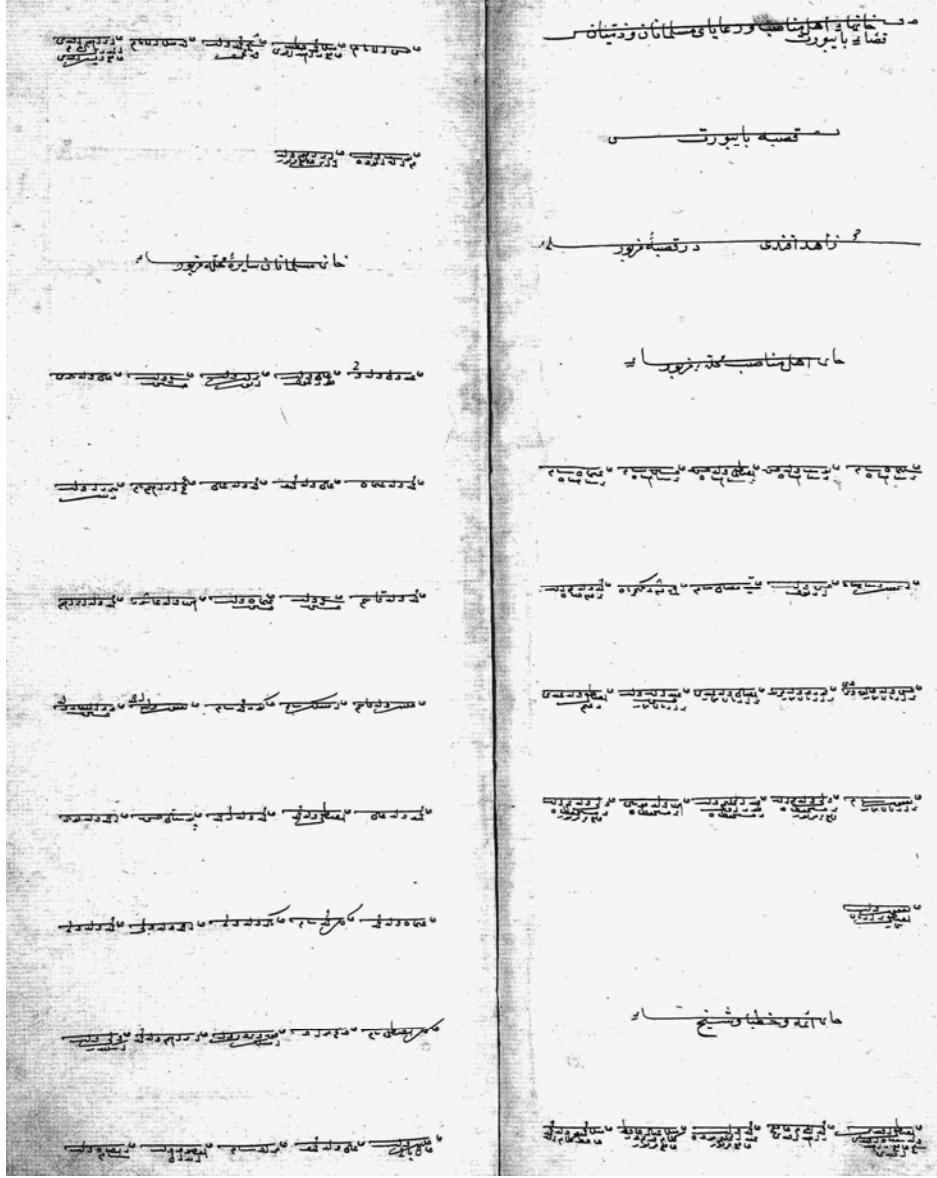
¹¹⁴ Bu köy menzildir. yol üzerinde olmağla muaf olub muafiyeti deftere kayd olundu. *MAD. 5152*, s. 288.

¹¹⁵ Bu köy Ferruḫşad Beğ’in evkafı olup burada vakıf görevlilerinin tamamı ikamet etmekteydi. “Karye-i Pulur an evkaf-ı Ferruḫşad Beğ karye-i m. Maruze’l-ilm ve merfu’ül-adem olduğuna muafname-i hümayun irad etmekle haneye dahil olmamışdır.” Vakıf görevlileri; mütevellî, imam 2 adet, müezzin, câbi, kâtip, kıldâr, anbardâr, şeyh, farraş, bevab gibi kimseler idi. *MAD. 5152*, s. 288–289; *D. MKF. 27448*, s. 9.

¹¹⁶ Menzil köyü olduğundan haneye dahil edilmemiştir. Bununla ilgili olarak da geniş açıklama yapılmıştır. “Karye-i Yakub Abdal karye-i mezbur hane-i avarızdan muaf olmağla haneye dahil olmamışdır. Karye-i mezburun şenliği kılub ve ayende ve revendenin mürur ve uburunda mütekarr ? olub hane tayinine ve ayende ve revende nüzülüne takatları olmayub perakende olmağla yüz tutmağla hala müceddeden ferman olunan hane tahriri ve tayin olmayub ahalisi yerlerinde karar dade olub ebna-i sebile itmam ve hizmet etmek şartıyla tekalif-i örfiyeden muaf olmak üzere tahrir olan hane defterine kayd olundu. Tahriren fi evasıt-ı zilkade sene 1053” *MAD. 5152*, s. 291; *D. MKF. 27448*, s. 9.

¹¹⁷ Bu köyün hali olduğu ancak köyün eski sakinlerinden Hüseyin Ağa, kendi gayreti ile ziraat etmeye başladığından avarız tahsis edilmemesi istenmişti. “Karye-i m. Kırk akal seneden berü hali ve viran ve eser-i bina ve ziraatten bi nam ve nişan olub karyenin sakinlerinden

Ek II: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divan-ı Hümayun Tahvil Defteri

Hüseyin Ağa memleketten kendü malıyla çayırdan söküb ziraat eylemek üzere talib olmağın bu usul arazi-i mevaddı ihya olmak adet olduğundan gayrı çayırdan sökülüb ziraat olunan araziden avarız-ı divaniye talep olunmamak kanun-ı kadim olmağla mezbur Hüseyin Ağa dahi çayırdan söküb ziraat eylediği zemin için avarız-ı divaniye talep olmamak üzere deftere kayd olundu.” *MAD.* 5152, s. 297; *D. MKF.* 27448, s. 10.